

FORTIFICAȚILE MEDIEVALE DIN MOLDOVA

de ALEXANDRU ANDRONIC

Cercetarea curților boierești, domnești și a cetăților medievale din Moldova s-a făcut în trecut în mod sporadic și numai în strînsă legătură cu restaurarea diferitelor monumente istorice. Reamintim, din acest punct de vedere, interesul manifestat pentru așa-numitele „antichități” de la Baia¹, Cotnari², Hîrlău³, Iași⁴, și Vaslui⁵, precum și lucrările de degajare, consolidare și restaurare parțială efectuate la cetatea Sucevei⁶. Ruinele cetății Neamțului deși au atras atenția cercetătorilor încă în secolul trecut⁷, totuși n-au putut fi studiate prin săpături arheologice decît în preajma și în timpul celui de-al doilea război mondial⁸.

¹ A. Lapedatu, *Antichitățile de la Baia*, în *BCMI*, II, 1909, p. 53—64; N. Iorga, *Cea dintîi vizită domnească la monumentele istorice și opera lui Matei Vodă Ghica*, în *BCMI*, XIX, 1926, p. 143—146.

² V. Drăghiceanu, *Antichitățile de la Cotnari*, în *BCMI*, XXVI, 1933, p. 37—38, N. Iorga, *Cercetări noi la Cotnari*, în *BCMI*, XXVIII, 1935, p. 75—77; B. Slătineanu, *Ceramica de la Cotnari*, în *Revista Fundațiilor Regale*, București, 1938, nr. 10, p. 3—21; 1939, 6, p. 3—19.

³ A. Odobescu, *Inscripția lui Ștefan cel Mare de la curțile domnești din Hîrlău*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, I, 1882, p. 178—180.

⁴ V. Drăghiceanu, *Palatul lui Ștefan cel Mare*, în *BCMI*, VIII, 1916, p. 48; idem, *Incinta Palatului din Iași*, în *BCMI*, XXVI, 1933, p. 38.

⁵ A. Lapedatu, *Noi monumente istorice*, în *BCMI*, I, 1908, p. 47—48.

⁶ C. A. Romstorfer, *Das alte Fürstenschloss in Suczawa*, Cernăuți, I, 1902, II, 1904; idem, *Cetatea Sucevei descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între 1895 și 1904*, în românește cu o notiță istorică de Alexandru Lapedatu, București, 1913.

⁷ *Spicuiorul moldo-român*, aprilie-iunie 1841, planșa la p. 84; C. A. Romstorfer, *Schloss Neamtzu und einige Klostereinlagen in seiner Umgebung*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, VII, 1899, p. 3—31.

⁸ I. Minea, *Cetatea Neamțului*, Iași, 1940; I. Minea, N. Grigoraș, Gh. Cojoc, *Din trecutul cetății Neamțului*, în *Cercetări istorice*, XVII, Iași, 1943, p. 141—210; D. Constantinescu, *Campania de săpături din anul 1940 de la Cetatea Neamțului*, în *Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice pe anul 1943*, București, 1947, p. 115—136; idem, *Raport asupra săpăturilor din anul 1942 de la Cetatea Neamțului*, în același anuar, p. 136—178.

Cercetarea metodică a unor importante vestigii ale trecutului nostru s-a putut efectua abia în ultimii douăzeci de ani, după inaugurarea cercetărilor de arheologie medievală, odată cu deschiderea șantierului școală de la Suceava⁹.

Rezultatele obținute în urma cercetărilor și săpăturilor arheologice, care cu timpul au cuprins numeroase puncte din întreaga țară, au permis elucidarea parțială a unor probleme importante din istoria medie a României, dintre care și aceea referitoare la originea și etapele de dezvoltare ale fortificațiilor medievale din Moldova.

După cum se știe, pentru a apăra un teritoriu față de invaziile din afară și a organiza „ordinea” feudală în interior și pe teritoriul Moldovei au apărut curți fortificate și cetăți „care erau și puncte de concentrare a forțelor militare”¹⁰.

Descoperirea în nordul Moldovei, la Fundul Herței, a unei fortificații de tipul horodiștilor, cu val, șanț de apărare și palisadă, pusă în legătură cu apărarea teritoriului respectiv față de invaziile din afară, aruncă o lumină nouă asupra fortificațiilor din Moldova din epoca prefeudală și de la începuturile feudalismului timpuriu¹¹.

Cetățile de acest fel, care în nordul Moldovei se grupează într-o anumită zonă, prezintă o deosebită importanță mai ales în problema succesiunii în timp a sistemelor de fortificații medievale din Moldova, deoarece ele aparțin populației locale, care în secolul al X-lea, organizându-și sistemul defensiv într-un stadiu social-politic destul de avansat, a putut să se împotrivească „extinderii teritoriale și politice a statului de Kiev în aceste regiuni”¹². După cum se știe această populație autohtonă este menționată în izvoarele scrise cu numele de Vlahi.

⁹ Șantierul Suceava în SCIV, III, 1952, p. 423 și urm.; SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 325, și urm.; SCIV, V, 1954, 1—2, p. 287 și urm.; SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 735 și urm.; I. Nestor și colaboratori, Șantierul arheologic Suceava, în Materiale, IV, 1957, p. 239—261, Materiale V, 1959, p. 593—610; T. Martynovici și Șt. Olteanu, Șantierul Suceava, în Materiale, VI, 1959, p. 679—695; V. Vătășianu și colaboratori, Șantierul arheologic Suceava, în Materiale, VII, 1960, p. 609 și urm.; M. D. Matei și colaboratori, Șantierul arheologic Suceava, în Materiale, VIII, 1962, p. 741 și urm.

¹⁰ Istoria României, vol. II, p. 389.

¹¹ M. Petrescu-Dimbovița, D. Gh. Teodor, V. Spinei, Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din horodiștea de la Fundul Herței (Jud. Botoșani), Comunicare prezentată la Sesiunea științifică de la Iași din 27—29 decembrie 1969, organizată de Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași al Academiei de Științe Sociale și Politice din R. S. România.

¹² Dan Gh. Teodor, Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei, în SCIV, 19, 1968, 2, p. 274.

Olahi, Volohi și reprezintă pe românii din cele mai vechi izvoare scrise medievale, bizantine, ungurești și rusești, adică pe purtătorii culturii Dridu.

Din secolele XII—XIII datează o altă fortificație din pământ și lemn, descoperită în Moldova. Este vorba de resturile unei fortificații cu palisadă de pe înălțimea Bitca Doamnei, de lângă Piatra Neamț, care suprapune fortificația dacică. Materialele arheologice descoperite, printre care atrag atenția în mod special uneltele agricole și meșteșugărești, alături de piese de harnasament și armament, sugerează mai curând existența unei tabere militare¹³ și nicidecum o eventuală organizație social-politică autohtonă prestatală¹⁴.

Prezența pe teritoriul Moldovei în epoca prefeudală și în feudalismul timpuriu a unor fortificații de pământ și lemn impune în primul rând reluarea cercetărilor de la Corlăteni în fortificația rectangulară de pământ cu șanț și val de apărare datată de descoperitori în secolul al XIV-lea¹⁵. Importanța cercetărilor decurge din faptul că acestea ar permite să se precizeze dacă cetățile de pământ de tipul Corlăteni au constituit prototipul fortificațiilor de mai târziu de piatră de formă rectangulară.

Recentele descoperiri din Cîmpia Munteniei, de la Frumoasa¹⁶, unde s-a identificat o cetate medievală de pământ și lemn, cu șanțuri și valuri de apărare, de formă rectangulară, au permis constatarea că în spațiul sudic extracarpatic cetățile rectangulare de pământ coexistă cu cele rectangulare de piatră.

De altfel, tot săpăturilor arheologice le revine nobila misiune de a lămuri pe cât va fi posibil existența cetății Milcovului, despre care se afirmă că ar fi fost distrusă de tătari în 1241, precum și a cetăților de pământ și lemn de la Baia și Siret. În stadiul actual al cercetărilor de arheologie feudală din Moldova nu s-a descoperit încă acea fortificație care să prezinte o suprapunere a unei construcții de piatră peste una cu palisadă, așa cum s-a constatat de pildă la fortificațiile medievale din secolele X—XIII din Transilvania¹⁷.

¹³ A. Nițu, M. Zamoșteanu, *Sondajele de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 364—366; C. Matasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 346—348.

¹⁴ C. Scorpan, *L'ensemble archéologique féodale de Bitca Doamnei*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 441—454.

¹⁵ SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 394—408, fig. 3—7.

¹⁶ N. Constantinescu, *Cetatea de pământ din secolul al XIV-lea de la Frumoasa*, în SCIV, 16, 1965, 4, p. 731—742.

¹⁷ Alexandru Andronic, *Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România*, în *Studii și articole de istorie*, XIII, București, 1969, p. 68—69.

În ceea ce privește rolul fortificațiilor în consolidarea orînduirii feudale, prin existența unor obligații de ordin militar, precum și a concentrării unor forțe militare, rămîne deschisă problema existenței și persistenței curților boierești, atît în perioada premergătoare constituirii statului feudal Moldova, cît mai ales în perioada formării statului feudal și de întărire a orînduirii feudale.

Deși aceste curți boierești n-au fost încă cercetate metodic prin săpături arheologice, totuși studierea izvoarelor scrise din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea a permis constatarea că ele au jucat un important rol în organizarea militară a Moldovei. Astfel, statistica curților boierești din Moldova ne oferă următoarele date: 5 curți boierești menționate în secolul al XIV-lea, 9 curți menționate în primii 15 ani ai secolului al XV-lea, cu probabilitatea ca ele să fi existat și în ultimul deceniu al secolului precedent, precum și alte 14 curți a căror existență se prelungește pînă la mijlocul secolului al XV-lea¹⁸.

Aceste curți dovedesc pe lîngă existența unei clase feudale dominante și înzestrarea lor cu forță de muncă și de apărare, fiecare boier avînd ceata sau steagul lui cu care participă în bătălii. Așa se explică și existența la acea vreme și a unor cetăți boierești, cum a fost aceea a lui Duma Negru, pomenită în documentele medievale¹⁹.

Identificarea pe teren a unora din curțile boierești fortificate sau chiar a cetății lui Duma Negru comportă, indiscutabil, o verificare mai îndelungată atît în arhive, cît și pe teren prin cercetări de suprafață și săpături arheologice sistematice²⁰.

În ultima vreme însă atenția arheologilor și medievistilor s-a îndreptat asupra cercetării curților domnești, începute la curtea domnească din Suceava și continuate apoi la curțile domnești din Piatra Neamț²¹,

¹⁸ Gh. Diaconu, *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV*, în *Studii și referate privind Istoria României*. I, București, 1954, p. 551—572.

¹⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București 1915, vol. I, p. 64—68.

²⁰ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 563 și notele 4 și 5. Vezi și C. Cihodaru în *Studii și cercetări științifice-istorie*, Iași, VIII, 1957, fasc. 1, p. 259.

²¹ *Șantierul arheologic Suceava, Piatra Neamț*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 818 și urm.; I. Nestor și colaboratori, *Șantierul arheologic Suceava (Sondajele de la Piatra Neamț)*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 261—264.

Vaslui²², Iași²³, Huși²⁴, Bacău²⁵ și Hîrlău²⁶. Pe baza săpăturilor sistematice efectuate s-au putut preciza elemente de fortificație numai la curțile domnești din Suceava, Piatra Neamț și Iași.

Astfel, cele mai concludente rezultate s-au obținut în urma cercetării curții domnești de la Suceava. Aici s-au scos la iveală resturile curții domnești fortificate din vremea mușatinilor, complexul studiat putînd fi datat către sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Săpăturile arheologice în ultima vreme au permis să se stabilească planimetria acestei curți, care apare în formă patrată, cu latura de circa 40 m, precum și evoluția ulterioară a acestei curți domnești în secolele XV—XVII²⁷.

O altă curte domnească fortificată a fost aceea de la Piatra Neamț, unde s-au precizat două faze principale de locuire: faza I-a, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea, faza a II-a, pînă la sfîrșitul secolului al XVII²⁸. În interiorul curții domnești a existat palatul domnesc și biserica domnească, ctitoria lui Ștefan cel Mare²⁹.

Deosebit de importante au fost rezultatele obținute prin săpăturile metodice efectuate la curtea domnească din Iași, precizîndu-se că cele mai vechi ziduri de piatră datează din prima jumătate a secolului al XV-lea, confirmîndu-se cea mai veche știre documentară referitoare la curtea domnească din Iași³⁰. Curtea domnească avea ziduri groase de 1 m, un șanț și un val de apărare. În vremea lui Ștefan cel Mare s-au construit și turnuri patrute, curtea domnească devenind un fel de cetate.

²² Al. Andronic, Eug. Neamțu, Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 89—101; Al. Andronic, I. Ioniță, Fl. Banu, *Șantierul arheologic Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 795—802.

²³ Al. Andronic, E. Neamțu, *Curtea domnească din Iași în lumina recentelor descoperiri arheologice*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 247—254; Al. Andronic, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *Revista Muzeelor*, IV, 1967, 6, p. 552—554; Al. Andronic, Eug. Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *Arheologia Moldovei*, V, 1967, p. 169—285.

²⁴ Al. Andronic, Eug. Neamțu, Gh. Melinte, *Principalele rezultate ale cercetărilor de la curtea domnească din Huși*, în *Revista Muzeelor*, IV, 1965, număr special, p. 456.

²⁵ Iulian Antonescu, *Curțile domnești de la Bacău*, în *Carpica*, II, 1969, p. 331—342.

²⁶ Săpături arheologice efectuate în 1969 de Alexandru Andronic și Eugenia Neamțu de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” în colaborare cu Stela Cheptea și Petre Abrudan de la Muzeul de Istorie a Moldovei.

²⁷ Alexandru Andronic, *Cercetări de arheologie medievală privind epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Studii și materiale*, I, Suceava, 1968, p. 83.

²⁸ I. Nestor și colaboratori, op. cit., în *Materiale*, IV, 1957, f. 261—264.

²⁹ Eugenia Neamțu, *Date istorice și arheologice cu privire la curtea domnească din Piatra Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, I, 1969, p. 227—239.

³⁰ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 398.

La această fortificație se referă o știre privind pregătirile lui Ștefan cel Mare, când acesta cunoscând intențiile turcilor își organiza la Iași o tabără³¹. Datorită descoperirilor arheologice s-a putut constata și o extindere a curții domnești în secolele XVI—XVII, vreme când s-au construit ziduri noi, dublind pe cele vechi, ajungându-se la zidurile curții exterioare uneori la o grosime de 2 m, întocmai ca la Cetatea Sucevei. În secolul al XVII-lea curtea domnească se prezenta din punctul de vedere al planimetriei în formă pentagonală, cu turnuri masive patrulate de piatră. Această construcție a impresionat puternic pe diferiții călători străini, de la care ne-au rămas știrea că deși turcii au interzis construirea de cetăți în Moldova, totuși la Iași curtea și palatul domnesc erau puternic fortificate³².

Dar cele mai importante fortificații din Moldova le-au constituit indiscutabil cetățile de piatră. Studiul acestora a fost facilitat în ultima vreme în urma săpăturilor arheologice sistematice, datorită cărora s-au obținut date importante privind vechimea și fazele de construcție ale principalelor cetăți mușatine, care cu timpul au fost lărgite și întărite sistematic după cerințele impuse de evoluția societății feudale din Moldova și țările vecine.

Cercetarea pînă la epuizare a cetății de la Șcheia, prima cetate de plan rectangular, cu turnuri pătrate la colțuri, a dovedit că această fortificație a fost înălțată și folosită în vremea lui Petru Mușat. Descoperirile de la Șcheia și cercetările concomitente de la forturile inițiale ale cetăților Neamț și Suceava au adus în discuție problema originii planului patrulater în sistemul de fortificații permanente din Moldova de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Discuția a pornit de la considerentul că acest plan, la origine un plan al cetăților de cîmpie, reprezintă o adaptare la formele de teren înalte din Moldova³³.

În stadiul actual al cercetărilor există mai multe ipoteze de lucru privind originea planului patrulater (patrat sau dreptunghiular) la cetățile din Moldova: 1. de origine polono-baltică, 2. de origine dunăreană și nord-pontică, 3. de origine occidentală.

Astfel, V. Vătășeanu afirmă că cetățile primilor voievozi din Moldova — adică cele de piatră — au fost „făcute sub influența și cu ajutorul polonilor sau lituanienilor”³⁴. Acest punct de vedere a fost combătut de Gh. Diaconu și N. Constantinescu. Astfel, Gh. Diaconu în studiul său despre cetățile din Moldova din secolele XIV—XV insistă asupra aportului moldovenilor și construirea cetăților de piatră de plan

³¹ I. Bogdan, *Documente de la Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 328.

³² Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p.35 și 47.

³³ Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia. Monografie arheologică*, București, 1960, p. 115—116.

³⁴ *Șantierul Suceava*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 278. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, București, 1959, vol. I, p. 290.

rectangular și consideră că acest plan, după toate probabilitățile, ar fi pătruns în Moldova prin bizantini. Această afirmație este sprijinită de autor prin analogia cu planul existent la cetățile Enisala, Turnu și Cetatea Albă și lipsa unui astfel de plan în Polonia Centrală³⁵. De asemenea, N. Constantinescu consideră ipotetică „originea polono-baltică a cetăților de la Neamț și Șcheia” (la Neamț fiind vorba de fortul inițial), invocând la fel ca și Gh. Diaconu în sprijinul influenței bizantine sau dunărene și nord-pontice, prezența planului rectangular la Cetatea Albă și Enisala³⁶.

În fine, a treia ipoteză este susținută de Gr. Ionescu, care consideră cetatea Sucevei din vremea lui Petru Mușat, adică fortul inițial patru-later, cu turnuri patrulate la colțuri și pe laturile curtinelor, „opera unor meșteri de școală apuseană”³⁷.

Din punctul nostru de vedere considerăm, tot ca ipoteză de lucru, că în Moldova au existat cetăți de pământ, sau de pământ și lemn de plan rectangular, alcătuind prototipul viitoarelor cetăți de piatră construite de moldoveni în vremea lui Petru Mușat. În stadiul actual al cercetărilor privind fortificațiile din Moldova singura analogie ne este oferită de cetatea cu șanț și val de apărare de formă rectangulară de la Corlăteni³⁸. De asemenea, se impune atenției noastre și sistemul de fortificație de pământ și lemn de la Roman³⁹, reprezentând atît cetatea propriuzisă, cit și fortificația orașului, deoarece acesta pare a fi contemporan cu patrulateralele de piatră de la Neamț și Suceava. În plus, pentru originea autohtonă a cetăților de plan rectangular din spațiul extracarpatic al țării noastre pledează și existența în Țara Românească, tot la sfîrșitul secolului al XIV-lea, a unor astfel de fortificații, după cum au dovedit-o săpăturile arheologice de la Frumoasa⁴⁰ și în ultimă vreme cele de la curtea domnească din București⁴¹.

³⁵ Gh. Diaconu, *O Moldavschih creposteah XIV—XV vekah*, în *Dacia*, N, S, III, 1959, p. 535—552.

³⁶ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 102 și urm.; idem, *Din nou în problema Cetății Neamțului*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 217—223.

³⁷ Gr. Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, București, 1963, vol. I, p. 113.

³⁸ Vezi nota 15.

³⁹ L. Chițescu, *Novie istoriceskie dannie o mușatinskoj kreposti v. Romane v svete arheologicheskikh issledovanii*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 455—462; M. D. Matei, L. Chițescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în *Dacia*, NS, X, 1960, p. 291—320; același articol în l. română în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, București, Muzeul Militar Central, I, 1968, p. 31—62.

⁴⁰ Vezi nota 16.

⁴¹ Panait I. Panait, *Cetatea Bucureștilor în secolele XIV—XV*, în *Revista Muzeelor*, VI, 1969, 4, p. 310—318.

În stadiul actual al cercetărilor privind fortificațiile patruleter din Moldova, deși trebuie să ținem seama de cunoașterea cauzelor interne, a elementelor locale referitoare la apărarea imediată, precum și la puterea de asediu, un rol hotărîtor revenind perfecționării armelor de foc și în primul rînd a artileriei, totuși, nu este permis să neglijăm influențele din afară, deoarece societatea feudală din Moldova n-a trăit izolată de restul lumii civilizate din acea vreme, ci din contra, a trăit în contact permanent cu statele feudale învecinate, mai avansate. În consecință, pe baza ipotezei emise de V. Vătășianu s-ar impune depistarea legăturilor genetice dintre cetățile de piatră din Moldova și cele din Lituania, adică a orașelor fortificate și a cetăților care au aparținut marelui cnezat al Lituaniei și nicidecum a cetăților numite generic din spațiul polono-baltic. Din acest punct de vedere ne apar ca deosebit de importante acele cercetări care ar urmări studierea pe cale arheologică a celor mai vechi construcții de piatră din incinta cetăților Luțk, Kremenet, Kamenet-Litovsk, Kamenet-Podolsk⁴², precum și a cetăților de pe Nistru, considerate opera unor meșteri locali care au lucrat la comanda cnezilor Lituaniei imediat după înlăturarea dominației Hoardei de Aur din această regiune⁴³.

În ceea ce privește ipoteza originii dunăreană și nord-pontică a planului rectangular al cetăților de piatră din Moldova, aceasta ar trebui — fără să intrăm în amănunte — să fie pusă în legătură cu cetățile romano-bizantine tirzii și bizantine. Comparația cu patrulaterul cetății Enisala, nu poate fi luată în considerare, deoarece recente săpături arheologice de la această cetate au dat la iveală un plan pentagonal, precum și existența a două incinte, ceea ce schimbă datele problemei și nu mai permit analogiile respective⁴⁴.

În problema influențelor occidentale trebuie să ținem seama nu numai de aportul constructorilor italieni, foarte răspîndiți în Europa în această vreme, dar și de cel al constructorilor din Europa Centrală, Boemia, Ungaria și Polonia, dată fiind existența unor fortificații cu plan rectangular, asemănător planului fortului mușatin de la Suceava. În această ordine de idei ne referim la constatările extrem de interesante ale savantului Ebhardt Bodo referitoare la existența unor castele din Italia de plan rectangular, cu turnuri patrulate la colțuri, cum ar fi de pildă, Castelul Cervia, din provincia Ravena⁴⁵. De asemenea, pe baza

⁴² Grigore Logvin, *Ukrainskoe iskusstvo*, Moscova, 1963, p. 63—113; idem, *Arhitectura XIV-perșoi polovini XVI stoleția*, în *Istoria Ukrainskogo Mstetva*, Kiev, 1967, vol. II, p. 17—55.

⁴³ Aurelian Sacerdoțeanu, *Cu privire la problema continuității poporului român, în Studii*, 28, 1970, 1, p. 11; idem, *Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun*, în *Romanoslavica*, XI, 1965, p. 219—235.

⁴⁴ SCIV, 15, 1964, 4, p. 564—565; SCIV, 16, 1965, 3, f. 601.

⁴⁵ Ebhardt Bodo, *Der Wehrbau Europas im Mittelalter*, Stokholm, 1958, vol. II, partea I, p. 199, fig. 203.

celor constatate de E. Bodo atrage atenția în mod deosebit și planul cetății. Wasserburg Mir (Mirce) din Polonia, la fel de formă patrulateră, cu turnuri patrute la colțuri. Asemănarea cu fortul patrulater mușatin de la Suceava este cât se poate de edificatoare. Însă vom observa că cetatea Wasserburg Mir este considerată de marele specialist drept „unul din castelele gotice cele mai frumoase și mai artistice în stilul specific ordinului german din Polonia de sud”⁴⁶.

În felul acesta, în stadiul actual al cercetărilor, fără a neglija opera meșterilor autohtoni, care au adoptat în decursul vremii procedee de construcții existente și în alte regiuni, filtrându-le conform experienței, tradiției și cerințelor locale, nu putem face abstracție de influențele din afară, și așa cum am văzut, cele mai importante în domeniul fortificațiilor medievale, au fost cele occidentale. Acestea s-au produs fie direct, cum s-a observat de pildă la cetatea medievală de la Turnu-Severin⁴⁷, fie indirect, prin Boemia, Ungaria și Polonia, după cum pare să se observe la fortificațiile medievale din Moldova din epoca mușatină.

De aceea considerăm ca deosebit de importante rezultatele obținute de cercetările arheologice de la cetățile Suceava și Neamț, care au permis stabilirea cu certitudine că aceste cetăți au fost opera meșterilor locali, cunoscători temeinici ai procedeelor de fortificare, aplicate la acea vreme în întreaga Europă. Astfel, tehnica construcției citadelor rectangulare, cu turnuri patrute în interior la colțurile cetății ca de pildă la Neamț, sau la exteriorul curtinelor, fie pe colțuri, fie pe laturile curtinelor, ca de pildă la Suceava, ca și planurile respective perfect adaptate terenului, precum și lipsa totală a oricăror asemănări cu cetățile de pe teritoriul țării noastre atribuite ordinului teutonic a înlăturat definitiv vechea aserțiune — lipsită de altfel și de orice temei filologic — a originii străine, germane, a celor mai vechi cetăți de piatră din Moldova⁴⁸. Totuși meșterii moldoveni au cunoscut în secolul al XV-lea și procedee proprii constructorilor de origină italiană, deoarece constatările privind construirea incintei exterioare din faza I Ștefan cel Mare de la cetatea de scaun a Sucevei⁴⁹, — la care se observă existența unor turnuri patrute cu spatele gol —, ne obligă să observăm sistemele de fortificații folosite de genovezi la construirea cetăților din Crimeia⁵⁰. De asemenea, trebuie să subliniem și o altă analogie cu cetățile genoveze din Crimeia și anume sistemul de a încadra turnurile pătrate în noile turnuri semicirculare, înălțate odată cu a doua centură a curtinelor, dublându-le sau chiar triplându-le astfel grosimea. Acest

⁴⁶ *Ibidem*, vol. II, partea a II-a, p. 469, pag. 520 și 521.

⁴⁷ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 209—211; Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 109—110.

⁴⁸ N. Constantinescu, *op. cit.*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 101.

⁴⁹ Al. Andronic, *op. cit.*, în *Studii și articole de istorie*, XIII, București, 1969, p. 76; vezi și *Materiale*, VIII, 1962, p. 750, fig. 8 și p. 751, fig. 11.

⁵⁰ A. L. Iakobson, *Srednevekovii Krim*, M. L., 1964, p. 104—130, fig. 43.

procedeu observat cu deosebită claritate la cetatea de scaun a Sucevei și consemnat de noi ca reprezentînd faza a II-a Ștefan cel Mare în amenajarea acestei cetăți⁵¹, ne obligă a ne gândi la constructorii de origine italiană.

Astfel, datorită legăturilor existente în vremea lui Ștefan cel Mare între moldoveni și genovezii kaffezi, care au cunoscut arhitectura italiană, putem admite influențe indirecte ale arhitecturii occidentale în Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea, deci în vremea lui Ștefan cel Mare, mai ales că unele izvoare scrise menționează în mod expres că mulți italieni refugiați din Kaffa din cauza cotropirii turcești s-au stabilit la Suceava, unii din ei intrînd, probabil, în serviciul voievodului Moldovei⁵². Rămîne însă îndeobște cunoscut faptul că la curtea lui Ștefan cel Mare au fost reținuți diverși meșteri italieni, printre care și constructori de cetăți, aflați în trecere prin Moldova în călătoria lor spre Moscova, unde erau chemați de marele cneaz Ivan al III-lea⁵³. Nu putem preciza dacă Băbista de Vesentino, care se intitula *magister in diversis artibus* este unul din acești specialiști reținuți de Ștefan cel Mare, sau poate unul din italienii refugiați din Kaffa și rămași apoi la Suceava la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea⁵⁴. Cert este însă că la sfîrșitul secolului al XV-lea atît Ștefan cel Mare care încheie tocmai în această vreme lucrările de fortificare ale cetății sale de scaun de la Suceava, cît și marele cneaz al Moscovei Ivan al III-lea, contemporanul și ruda lui Ștefan cel Mare, folosesc arhitecți și constructori de origine italiană. Prezența în această epocă la Moscova a italienilor Rudolfo Fiorovante, Antonio Marco Ruffo, Petro Antonio Solario, ne obligă a reflecta ceva mai mult asupra rosturilor, la curtea lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi, a italianului Băbista de Vesentino, decedat la Suceava în 1512, sau a lui *Petrus Arcufex*, răpus de perfizii tătari în 1513. Deosebit de semnificativă, din punctul nostru de vedere, ni se pare construirea în anul 1491 a turnului patrulater, ca poartă principală a Kremlinului Moscovei, de către *Petrus Antonius Solarius Mediolanensis*⁵⁵, amintit în inscripția latină săpată într-o placă de marmură și așezată pe turnul respectiv, deasupra porții de intrare. Menționarea arhitectului italian, originar din Milano, ne oferă date certe noi privind problema influenței arhitecturii italiene în sud-estul și estul Europei. Inscripția de pe turnul Spasschi de la Kremlin, coroborată cu știrile documentare privind relațiile dintre Ștefan cel

⁵¹ Vezi nota 49.

⁵² *Cronica vremii lui Ștefan cel Mare*, în *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI publicate de I. Bogdan*, Ed. P. P. Panaitescu, București, 1959.

⁵³ K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955, p. 76.

⁵⁴ Gh. Diaconu, *Contribuții la cunoașterea culturii medievale de la Suceava în veacurile XV—XVI*, în *Materiale*, VII, p. 913—924, fig. 1/1, fig. 211.

⁵⁵ *Epigrafica i numismatica*, III, Moscova, 1959.

Mare și Ivan al III-lea, din care rezultă interesul primului față de meșterii constructori chemați la Moscova de ultimul, ar elucida într-un sens mai apropiat de realitate prezența unor elemente apusene din vremea Renașterii în arhitectura militară din Moldova din epoca lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi. Dacă mai adăugăm la aceste considerații și faptul că hanul Crimeii Mengli Ghirei folosește pe italianul Fioravante la înălțarea palatului său din Baccisarai, cedîndu-l apoi marelui cneaz al Moscovei, pentru a contribui la înălțarea Kremlinului, atunci ni se deschide perspectiva aflării analogiilor pentru fortificațiile din Moldova în altă direcție decît în nord-estul Europei.

Constructorii din Moldova din a doua jumătate a secolului al XV-lea au cunoscut procedeul îngroșării incintei unei cetăți prin îmbrăcarea zidului exterior cu al doilea zid, atîngînd o grosime de la 2 m pînă la 4 m, înălțînd totodată și bastioane semicirculare sau rondele, folosite și ca platforme pentru artileria cetății. Astfel de amenajări, menite a face din cetatea de scaun a Sucevei o fortăreață inexpugnabilă, au corespuns întru totul cerințelor vremii de a adapta sistemul existent de fortificații medievale la puterea de foc a noilor arme perfecționate, și în primul rînd a artileriei, folosită ca armă ofensivă. Acestui fapt s-a datorat mărirea grosimii zidurilor și a diametrului rondelilor în dauna înălțimii curtinelor și a turnurilor patrâte.

Sistemul de fortificații permanente de piatră și temporare de pămînt și lemn din vremea lui Ștefan cel Mare începe să fie mai bine cunoscut în urma cercetărilor arheologice întreprinse la cetățile de la Roman (Cetatea Nouă), Bîrlad și Crăciuna.

Cetatea de pămînt de la Bîrlad face parte din categoria fortificațiilor ușoare, caracterizîndu-se prin șanț, val de apărare și palisadă. Construcția ei a fost pusă în legătură cu luptele împotriva turcilor, cînd Ștefan cel Mare a conceput un plan vast de organizare defensivă în sudul și centrul Moldovei⁵⁶. De aceea și cetatea de pămînt de la Independența, identificată cu cetatea Crăciuna⁵⁷, prezintă aceleași caracteristici ca și ale cetății de la Bîrlad, adică șanț, val de apărare și palisadă. La

⁵⁶ M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pămînt de la Bîrlad* în SCIV, X, 1959, 1, p. 117—134; idem, *Săpăturile de salvare de la cetatea de pămînt de la Bîrlad*, în Materiale, VII, 1961, p. 645—655; M. D. Matei, L. Chițescu, *Nekotore istoriceskie vivodi arheologicheskogo issledovania zemleanoi kreposti v Birlade*, în Dacia, NS, VII, 1963, p. 439—465.

⁵⁷ L. Chițescu, *Noi considerații arheologice în legătură cu cetatea Crăciuna*, în SCIV, 19, 1968, 1, p. 81—94; Vezi și discuția în legătură cu localizarea Crăciunei: C. Cihodaru, *Noi date despre cetatea Crăciuna în SCS-Istorie*, Iași, XIV, 1963, 1, p. 99 și urm.; C. Constantinescu-Mircești, I. Dragomirescu, *Contribuții cu privire la cunoașterea hotarului dintre Moldova și Țara Românească de la întemeierea principatelor și pînă la unire*, în Studii și articole de istorie, VI, București, 1964, p. 76; L. Chițescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, 18, 1967, 2, p. 351—359.

Crăciuna, ca și la Bîrlad, șanțul de apărare se umplea cu apă. Ca și Bîrladul, Crăciuna a fost supusă unui puternic atac al turcilor, care au distrus-o prin incendiu. Descoperirea recentă în cetatea de pământ de la Bîrlad a unui tun medieval⁵⁸ — singurul tun din vremea lui Ștefan cel Mare descoperit în țară — dovedește că cetatea Bîrladului n-a fost părăsită și evacuată, ci din contra a fost folosită efectiv împotriva turcilor din campaniile anilor 1475 și 1476.

Dar cele mai interesante și deosebit de importante sînt desigur recente descoperiri de la Cetatea Nouă, de lângă Roman. Săpăturile efectuate pe malul Siretului, lângă Gidinți, au dovedit că cetatea descoperită aici este singura fortificație de piatră construită în întregime în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. S-a putut determina existența a două faze în construirea acestei importante fortificații. Astfel, fortul inițial, întărit cu bastioane semicirculare, cu șanț de apărare și contraescarpa din zidărie, a fost construit în prima fază, care datează pînă în 1466. Pentru a dirija apa din Siret în șanțul de apărare s-a folosit un sistem ingenios de construcție din birne de stejar sprijinite pe pari înfipti în nisip. Întreaga construcție lemnoasă a fost apoi placată cu pietre. În faza a doua, datînd din 1483, a fost amenajată o curte exterioară rectangulară cu ziduri de 4 m grosime. Descoperitorul consideră Cetatea Nouă, sau cetatea de la Roman, drept una din cele mai puternice fortificații de piatră din vremea lui Ștefan cel Mare⁵⁹. Nu încapе îndoială, dată fiind poziția sa centrală, că această cetate a jucat un mare rol strategic în mobilizarea și apoi dirijarea tuturor forțelor armate ale Moldovei în epoca respectivă.

În felul acesta, descoperirile arheologice recente din domeniul arheologiei medievale au contribuit și contribuie la precizarea etapelor de consolidare și dezvoltare a feudalismului pe teritoriul Moldovei, deoarece este știut că studierea fortificațiilor medievale și a corelației existente în modificarea și perfecționarea sistemelor defensive și ofensive scot în relief, cu deosebită pregnanță, stadiul de dezvoltare al forțelor de producție și al relațiilor de producție.

⁵⁸ Piesa se află la Muzeul „V. Pârvan” din Bîrlad, fiind salvată în 1967 de V. Palade, directorul Muzeului. Vezi și *Bombarda de la cetatea de pământ de la Bîrlad*, în *Magazin istoric*, III, 11 (32), noiembrie 1969, p. 84.

⁵⁹ L. Chițescu, *Cetatea Nouă de la Roman în lumina cercetărilor arheologice*, în *Revista Muzeelor*, II, 1965, număr special, p. 454; idem, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gidinți (Roman)*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 405—414; idem, *Cu privire la tehnica de construire a Cetății Noi de lângă Roman*, în *SCIV*, 18, 1967, 4, p. 661—669; Vezi de asemenea și C. Andreescu, *Cetatea Nouă în vremea lui Ștefan cel Mare*. în *Cercetări Istorice*, I, 1, 1925, p. 159—176; N. Grigoraș, *Cetatea „Smedorova” și Cetatea Nouă (Novograd) de la Roman. în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 239—246; cf. recenziile lui L. Chițescu la acest ultim articol, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 213—217.

La început fortificațiile din Moldova, ca de altfel de pe teritoriul României, întocmai ca și cele din regiunile învecinate, sînt reprezentate de marile cetăți tribale, de pămînt sau pămînt și lemn. Odată cu consolidarea relațiilor feudale apar și cetățile de pămînt, lemn și piatră, apoi numai de piatră, sub influența și a factorilor externi. La început numai cu turnuri patrute, mai tîrziu cu rîndele, aceste cetăți fac dovada unor strînse legături cu statele feudale învecinate, manifestîndu-se în chip pregnant influența occidentală.

În stadiul actual al cercetărilor se impune în primul rînd o generalizare la nivelul publicațiilor internaționale a rezultatelor obținute în domeniul fortificațiilor medievale din Moldova în special și din România în general. De asemenea, este absolut necesară o cercetare complexă cu ajutorul diverselor discipline auxiliare și după un plan care să țină seama de rezultatele obținute în acest domeniu și de cercetările efectuate în țările vecine⁶⁰.

Astfel, pentru aprofundarea unor probleme referitoare la evoluția fortificațiilor medievale atît din Moldova cît și din întreaga țară, cercetările viitoare vor trebui orientate în direcția studierii cetăților medievale de pe Dunăre, din Ungaria, Iugoslavia, Bulgaria și apoi din întreaga Peninsulă Balcanică, în special a fortificațiilor înălțate de cruciași, mai ales din epoca imperiului latin, precum și a cetăților genovezilor de pe litoralul Mării Negre.

În fine, pentru cunoașterea temeinică a aportului meșterilor occidentali în evoluția fortificațiilor medievale din Moldova și din întreaga țară va fi necesară pe viitor și o amplă cercetare a artei constructive militare din epoca Renașterii, în primul rînd în Italia, iar în al doilea rînd din centrul și sud-estul Europei.

În această privință cercetătorii din R. S. S. Moldovenească au pășit cu fermitate la rezolvarea unor astfel de probleme mai ales în urma cercetărilor efectuate de arhitectul V. Voițehovschi la cetatea Soroclii. Această cetate construită între anii 1535 și 1538 prezintă analogii izbitoare cu castelul Caprarola din Italia, construit în 1530, atît sub raportul planului pentagonal al cetăților, cît și al dimensiunilor construcțiilor respective⁶¹.

⁶⁰ În lucrarea lui E. Bodo fortificațiile medievale din România sînt valorificate la nivelul studiilor lui Thot, Romstorfer precum și a rapoartelor Comisiei Monumentelor Istorice, secția Basarabia.

⁶¹ V. Voițehovschi, *Krepost v Sorokah, în Trudi za 1969 god (Buletinul muzeului istoric republican)*, Kișinev, 1961, p. 69—74.

LES FORTIFICATIONS MÉDIEVALES DE LA MOLDAVIE

R É S U M É

Les recherches des cours seigneuriales, châteaux forts princiers et des forteresses médiévales de la Moldavie n'ont pas été auparavant faites que d'une manière sporadique et seulement en rapport avec les restaurations des divers monuments historiques.

Le recherche méthodique des quelques-unes de ces importants vestiges anciens n'a pu être réalisée que durant les dernières années quand, par l'étude de nombreux objectifs archéologiques féodaux, on a obtenu des résultats très importants pour l'histoire médiévale de la Moldavie.

La présence des cours seigneuriales en Moldavie (5 pendant le XIVe siècle, 9 durant les premières décennies du XVe siècle et 14 cours existant jusqu'au milieu de XVe siècle) témoignent en dehors du fait de l'existence d'une classe féodale dominante, aussi une organisation comportant une force du travail et de défense, chaque seigneur ayant sa bandière.

En ce qui concerne les châteaux forts de la Moldavie les fouilles archéologiques attestent la fortification des cours princiers découvertes dans les villes Suceava, Iassy et Piatra Neamț.

L'étude des forteresses de la Moldavie concernant l'ancienneté et les phases de construction des principales cités en pierre atteste que le plan rectangulaire des forteresses moldaves, à l'origine un plan des fortifications de la plaine, représente une adaptation fait pour les formes élevées du relief de la Moldavie.

À l'étape actuelle des recherches plusieurs hypothèses de travail peuvent être envisagées quant à l'origine du plan rectangulaire des cités de la Moldavie ; 1, l'origine polono-baltique (V. Vatasianu) ; 2, l'origine danubienne et nord-pontique (Gh. Diaconu et N. Constantinescu) ; 3, l'origine occidentale (Gr. Ionescu).

À ce sujet, ayant en considération l'étude des forteresses en pierre de Suceava, Neamț, Roman (Novograd) et en terre et bois de Bîrlad, Roman et Crăciuna, l'auteur affirme que les bâtisseurs des forteresses moldaves ont connu très bien les méthodes des constructions militaires médiévales occidentales, directement par les architectes italiens ou indirectement par les bâtisseurs bohémiens, hongrois et polonais.

Utilisant les nouvelles données épigraphiques médiévales moldaves et russes concernant la présence des architectes italiens en Moldavie et en Russie pendant le règne d'Etienne le Grand, ainsi que les nouvelles données des recherches effectuées dans la cité du XVIe siècle de Soroca (R. S. S. Moldave), l'auteur a pu constater en conclusion, l'influence de l'art militaire de la Renaissance dans le sud-est européen à la fin du XVe siècle et au commencement du XVIe siècle.
